

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

Szerkeszti: Annus Gábor, Kersner Ákos, Soós Mihály

A nyereség: Erdély önállósága
Kapai Éva

A felejtés börtöne
Küsztlér László

Nyitra vármegye

A történeti demográfia királyi útja
Molnár Terézia

MCMXCI Március

Tartalom

II. évfolyam 1. szám

1991. március

REVICZKY GYULA: Március tizenötödikén	3
<i>Hajdani vármegyéink</i>	
Nyitra vármegye	4
<i>Erdély</i>	
KAPAI ÉVA: Bethlen Gábor	
- Jelleme és politikusi pályája szépírói és történész szemmel -	5
OZSVÁTH GÁBOR: Fekete fellegek alatt	8
KÜNSZTLER LÁSZLÓ: Hogy emlékezzünk... ..	9
ALBERT GÁBOR: S a Hókirály nem olvadt el	
- Wallenstein és Gusztáv Adolf hadászati forradalma -	12
MOLNÁR TERÉZIA: Kemenespálfa demográfiai viszonyai (XVIII. század vége, XIX. század eleje)	14
<i>Téka</i>	
Erdélyi református templomok és tornyok.....	17
<i>Anekdotalincs</i>	
Parlamenti ékesszólás; Kölcsönös kedveskedés; Régi ismerősök	
A mester és a tanítvány	18

BELVEDERE

Kiadja: A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
Történettudományi Tanszékének IV. Béla Köre

Kiadásért felel: Dr. Szegfű László
Megjelenik: 250 példányban

Reviczky Gyula:

MÁRCIUS TIZENÖTÖDIKÉN

Hivatlanúl is megjössz minden évben,
Szép március, bilincs-oldó tavasz!
De azt a régi márciust nem érzem;
A naptár mond csak annak; nem vagy az;
A hit kidőlt, a szívnek semmi lángja;
Fásultan él a kor s eszméletlenül,
Multon mereng a költő és dalába
Villám s haragvó mélabú vegyül.

Megalkuvás iránya most a kornak;
Ábrándnál egy kis állás többet ér,
Egy zsíros koncert százan marakodnak,
Hogy *egynek* jusson mentül több kenyér.
Az igazságot, elvet megtagadják,
S ki értük harcra kelne, nincs olyan,
Csak szóvirág ma a magyar szabadság
S az érte hősen ontott vérfolyam.

Nem, ez nem az a márciusi szellő!
Nem a szabadság éltető lehe,
Egy alvó népet új életre keltő,
Hogy százados rabláncát tépje le!
A nagy, a negyvennyolcas márciusnak
Nincs más emléke: néhány béna kar,
S távol, hol citrom és narancs virulnak,
Honán kívül a legnagyobb magyar!

Ezért löktél hát annyit hősi sírba,
Hogy ami véred, ó hon, megmaradt,
Mohó ajakkal éhesen kiszívja
Egy ingyenélő parazita-had?...
Ezért áldoztál annyi vért, vagyont hát,
Hogy megtagadjanak gyáván előbb
S örököd oszt' arcátlanul felosszák
Kétszínű, romlott, léha kegyesők?...

Csak vissza e sivár korból! Nem ég itt
Ember-méltóság tiszta ihlete!
Álmodjunk, hívjuk vissza azt a régit!...
S ha van még a magyarnak istene:
Őt kérjük, adjon még egy csoda-kardot,
Büvös csapásitól had hulljanak
A hitvány léhűtők, kik, mint a barmok,
Csak ettek-ittak és meghízttanak.

Hajdani vármegyéink

Nyitra vármegye

A magyarok bevándorlásának idejében a nagy morva birodalom hatalmas fejedelme, Szvatopluk, ki Nyitra várában tartotta udvarát, Arnulf császárral háborúba bonyolódott. Árpád fejedelem, kit mindkét fél segítségül hívott, Arnulfnak szerezte meg a győzelmet. Majd néhány évvel utóbb, a belső viszályoktól emésztett morva birodalomra halálos csapást mért Árpád azzal, hogy meghódította kárpátalji részét, melyet attól fogva a hűség és összetartás soha meg nem lazult kötelékei csatolnak a magyar hazához.

Nyitravármegye területén testvéri frigyben éltek egymás mellett az ott levő tót lakosok, a honfoglaló magyarok nemzetségei és a később bevándorlott népelemek. Figyelemre méltó, hogy Nyitravármegyét tömegesebben és sűrűbben népesítette be a magyar faj lakosság, mint az ország többi északi megyéit.

Természetszerűen magyar volt az egyház is, érzelmében és nyelvben. Középkori fennmaradt nyelvemlékeink közül nem egy nyitravármegyei kolostorokból került elő; köztük az elbeszélő magyar irodalom legrégebbi maradványa: Assisi Szt. Ferencz életirata. És Nyitravármegye szülötte volt az a Komjáti Benedek, ki a nyomtatásban megjelent magyar könyvek legelsejét, Szent Pál leveleinek magyar fordítását 1533-ban közrebocsátotta.

Szintúgy Nyitravármegyéből indult ki diadalútjára az a mozgalom, amely a protestantizmus részéről enyészettel fenyegetett kath. egyház megmentésére vezetett.

Azonban Nyitravármegye monográfiája, mely a magyar faj dicsőséges történetének ilyen lapjait tartalmazza, nem hallgathatja el, sőt leplezetlenül föltárja azt a súlyos veszteséget, mely a magyar fajt Nyitravármegyében, a magyar lakosság számának jelentékeny megfogyásával, a XVIII. század folyamán érte. Sok helységben, melyekről tudjuk, hogy a XVI. és XVII. században tisztán magyar lakossága volt, melyekben magyar elnevezésüket a dülők máig megtartották, ma kizárólag tótok laknak. Kimutatható, hogy a magyar lakosság, ott, hol a háborúk viszontagságai következtében kisebbségre jutott, a betelepítések által meggyarapodott tót lakosságba beolvadt; és nem csekély azoknak a száma, kik a mai napig magyar nevet viselnek, a magyar faj típusát őseiktől örökölték, de őseik nyelvét többé nem értik.

*(Nyitravármegye c. monográfia,
Magyarország vármegyéi és városai sorozat, 1898. alapján)*

Erdély

Kapai Éva:

Bethlen Gábor

- Jelleme és politikusi pályája szépírói és történész szemmel -

A magyarság kárpát-medencei helyzete, a nemzeti karakter megőrzése, a sorsvállalás kérdése évszázadok óta foglalkoztatja íróinkat és politikusainkat.

Ezekre a kérdésekre legtöbbször a nemzet sorsdöntő pillanataiban próbáltak válaszolni. Az utóbbi évszázadok igen sok példát szolgáltatottak erre. Mátyás király centralizált államának széthullása után az országot különböző nagyhatalmak vonták befolyásuk alá. E törekvések és az ellenük folytatott, sokszor kilátástalan harcok tragikus mélységekbe sodorták a nemzetet.

A XX. század elején újra felerősödik a nemzethalál víziója. Az ország talpraállításának egyik legfontosabb feltétele az emberek öntudatának felébresztése. A kihívásra felelősen egyedül íróink figyelnek fel. Egymás után születnek művek, melyek a magyarság történelmi szerepének igazolására a múltat idézik fel.

Nézzük meg, hogyan ábrázolja Móricz Zsigmond, a korszak egyik legnagyobb írója trilógiájában Bethlen Gábort, Erdély történelmének legmarkánsabb fejedelmét. Számon lehet-e kérni egy szépírótól a történelmi hűséget? E követelménynek elég, ha történészeink megfelelnek. S mint Bethlen Gábor utóélete bizonyítja, erre a feladatra sokan vállalkoztak. Mennyiben tér el a Móricz és a történészek által megörökített fejedelem alakja? Ennek összehasonlítására vállalkozott e dolgozat írója. A továbbiakban a dolgozat egy részletét, Móricz idealizált Bethlen-képét mutatom be.

Bethlen Gábor nemcsak gazdasági téren bizonyult előrelátónak, céltudatosnak. Az ország helyzetét követeli segítségével ellenőrzi. Bárhová küldi embereit, azok visszajövetelükkor kötelesek beszámolni az út és a lakosság állapotáról. Ezeknek az információknak hadjáratai során veszi óriási hasznát.

Bethlen emberi és politikusi jellemvonásai, konfliktusmegoldó képességei jól tükröződnek a trilógia egyes pontjain. Ezek közé az események közé tartozik például a török, illetve a német követek fogadása, a velük való bánásmód és

viselkedés, a Báthory-ládák sorsa, valamint Lipppa elfoglalása, mely Bethlen sorsának és utóéletének is jelentős sarkköve lesz.

Németh László 1935-ben a *Válaszban* írta Bethlen jelleméről: "rendelkezik, ahol rendelkeznie kell, s megalázkodik, ahol az alázattal vásárolják a békét." Rendelkezéseire már néhány esetet láthattunk. Példát mutat Móríc Zsigmond az alázatra, amikor Bethlen Tasnádon vár Dóczyra, hogy előkészítsék a titkos szerződést. Azonban Dóczy nem jelenik meg a kifrt időre, sőt 6 napig várakoztatja a fejedelmet, "mint a vazallust". Bethlenben "irtózatoss dühök" égtek, de megvárta a kapitányt, s amikor tárgyalásaik nem jártak sikerrel, hajlandó volt levelet írni utána. Tette ezt azért, mert a személyes megaláztatás fölé helyezte az ország érdekeit: "benne nagy célok és tervek égtek". "Diplomatakészség, a tárgyalásokba ügyes hajlékonyság" jellemzi - írta róla *Szegfű Gyula*

E megállapítás szemléletes megörökítése a török követek fogadása. "Kedve lett volna rá, hogy megüzenje nekik, hogy holnap kilenckor jöjjenek színe elé." S csak azért állt el a szándékától, mert a kancellár, Péchy Simon rettentően megijedt a beszivárgó hírektől.

Leveleit látszólag alázattal írja, de mindig pontosan tudja, hogy kinél hol a határ, s hogy kit hogyan tarthat maga mellett. A török császárnak "megalázott arcával" ajánlja "engedelmes szolgálatát", de a levél további részében felszólító módban előírja a császárnak, mit hogyan tegyen. S teszi mindezt "a célt tisztánlátó következetességgel".

"Az okos uralkodó úgy tartja meg hatalmát, tekintélyét, hogy a rosszat tanácsosaira, embereire hártja." A történelem hosszú évszázadok során megmutatta, hogy a legjobb szándékú politikus vagy hadvezér is nagyot zuhan az utókor szemében, ha a sorsdöntő lépéseknél nem áldozza fel egyik emberét. Bethlen ennek a tapasztalatnak is birtokában volt, s a "haza idvességére" hivatkozva átlépett az erényen, amikor "az ország java becstelenséget parancsolt" és felnyitatta a Báthory-ládákat hű emberével, az öreg Boronkaival. Ezekhez a ládákhöz csak az ország nyúlhatott volna, mert az ország pecsétjével látták el őket. A ládák őrzésével Boronkait bízták meg, s mivel a pecsétet feltörve találták, ez elég "fiscalis causa" volt az elfogatására.

Ahogy Bethlen mondta a regényben "inkább egy ember szenvedjen, mint egy ország. Mindig koncot kell vetni az ördögnek is, hogy ne éhezzen az igazak és becsületesek lelkére". "Ez az ábrázolás hozzátartozik Móríc Zsigmond reális szemléletéhez, s a nagy fejedelem jelentőségén sem csökkent."

Czine Mihály szerint a vívódó hősokeket Móríc vitte be a XX. századi irodalomba. Bethlen Gábor belső vívódásainak legfőbb oka Lipppa. Ezt a várat a török követelte a fejedelemtől, arra hivatkozva, hogy egyszer már birtokában volt. A kérdés fontosságát bizonyítja, hogy ezt a témát egy író sem hagyta ki, akár az irodalom, akár a történelem oldaláról közelített Bethlen alakja felé.

Móricz így teszi fel a kérdést a trilógiában: "Ki tudja, nyer-e annyit az esetleges győzelem árán, mint amennyit elveszít a harcban?" Az események sodrában van-e valaki, aki józanul meg tudja ítélni, hogy a vár átadása szükséges és elkerülhetetlen kompromisszum volt-e, vagy pedig Erdély önállóságának feladása?

Bethlen tisztában van a kérdés fontosságával, tudja, hogy az eseményeket is az ország szempontjából kell megítélni, s *"nem úgy, hogy e pillanatban mi a legkönnyebb, s jó, de mi válik hasznára a hazának még száz év múlva is"*.

Wittman Tibor úgy véli, Bethlen megtarthatta volna Lippát, ha nem fenyegeti Homonnai támadásának veszélye, és az udvar is támogatja őt a török követelésekkel szemben.

A történelmi eseményeket és cselekedeteket azonban nem célszerű a "mi lett volna, ha..." feltételezésből vizsgálni. Ezekről véleményt alkotni a körülmények és lehetőségek többé-kevésbé reális megítélésével lehet. A források pedig arról tanúskodnak, hogy Homonnai a királyi Magyarország felől készült Erdély megtámadására. Az osztrák segítségre sem lehetett számítani, mert kevéssel ezelőtt kötötték meg a bécsi-török egyezményt. Ezért tehát "ez Bethlen Gábor kényszerített volt töröknek ígérni Lippát".

A regényben a kancellár és a fejedelemszony közötti beszélgetésben figyelhetjük meg, hogy Lippa átadása mennyire feldúlta az embereket. Péchy: *"az egész keresztény világ megvet és megcsúfol bennünket"*, hogy átadjuk a várat, s maga *"az erdélyi nép sem hinné el, hogy így kellett tenni"*. Két oldallal később éppen ő mondja, Károlyi Zsuzsannának, hogy ha Bethlen hitet tud ébreszteni az emberekben, akkor *"egész Erdély átadja Lippát"*.

A bizalom és a hit fontosságát Móricz mondatja ki Bethlen Gáborral egyik tanulmányában: *"a fejedelemnek semmi mást nem kell csinálni, csak felébreszteni a hitet a rendben"*. S a rendet valójában megvalósította; *"alattam 16 év alatt csakugyan ellenség soha be nem jött"*, vallja a fejedelem.

Ennek első feltétele éppen az volt, hogy elfogadta *"a kegyetlen és alkalmatlan parancsot"*, és megostromolta saját várát. A döntés Bethlenben is mély nyomokat hagyott, s a bevétel után megfogadta, hogy *"a magyart magyarral ebben az életben meg nem ver"*.

Lippáért is fájt a szíve, pedig evvel a kis konccal *"hat évi nyugalmat és életet vásárolt magának"* olvashatjuk az író állásfoglalását.

A történelem valóban Bethlent igazolta. A tíz évi adó elengedése és a tízezer katonára tíz évre fizetett lópénzen felül a nyereség: Erdély önállósága volt. A vár átadása tehát Bethlen uralkodásának is fordulópontját jelentette, újból bizonyítva, *"a legveszélyesebb percekben is egyformán higgadt, meggondolt és rendíthetetlen volt"*.

(Részletek a szerző - 1990-es helyi TDK-n I. helyezést elért - dolgozatából.)

Ozsváth Gábor Dániel:

Fekete fellegek alatt

Egy kis nép, egy kis ország, egy szétzúzott kultúra romjain megérkezett a tavasz, újra kisütött a Nap.

Ó, de eltakarja azt a füst, a korom, a szenny.

De ujjong a nép mégis, mert tudja, hogy fölötte a sötét fellegek eltiprójának utolsó füstölgései; a hódítóknak önmaga alá gyújtott pokoltüzei.

Íme, tanúi lehettünk, hogy az EMBER, a Világ meg tudta állítani a mivoltáról megfélelkezett "embert".

Örvend e kis nép, hogy nem hagyták magára, mint sortársait annyiszor. Igaz, itt a segítség is érdekelt volt a dollármilliárdokban.

Másutt mások maguk vívták, és vívják keserves Don Quijote-i harcukat. Évek, dátumok, népek; '56, '68,...

Lettek, észtek, grúzok, ukránok, horvátok, albánok..., nem sorolom tovább.

Itt nem dollármilliókért, de igaz értékekért folyt, folyik a küzdelem. Sokszor megalázott, kettétört családok, sorsok. Miért?

Sokan hitték, hogy a név: EMBER, csak őket illeti meg. Összekeveredtek a nyelvek, összekeveredtek az érdekek. Emberek kiáltották ki magukat MINDENNEK, nem látva, elfelejtve, hogy körülöttük élnek némán szenvednek az EMBEREK.

Megtörték, leigázták a Földgolyót, a Természetet. "A világ értünk, s nem mi a világért" - vallották, vallják.

- Vajon értünk, és csakis értünk?

- Kik vagyunk mi, hogy ítéletet szabunk utódainknak?

- Mi az örökségük? - Betegség, nyomor, sebzett, lepusztult glóbusz.

Állj! Ne tovább! Ébredj föl, mielőtt kiűznéd magzataidat az élet gyönyöreiből!

Egy kis nép újra szabad. De százan és százan vívják még szélmalomharcukat. Miért? Ki ellen?

Dobjátok el a fegyvert, mindkét oldalon! Fogjatok össze, amíg nem késő, ápoljátok a Föld sebeit! Ha így folytatódik minden tovább, akkor nem lesznek győztesek, csak legyőzöttek, s ezek mi leszünk.

S utánunk néhány adat:

E bolygón valaha volt élet, de élt itt egy faj, amely legfejlettebbnek, legmagasabbnak hitte magát, s mindent elpusztított, mert vallotta magáról, ő az EMBER.

Künsztler László:

Hogy emlékezzünk...

Már 46 esztendeje történt. A felszabadulás a német megszállás alól. És más szomorú dolog is.

Szinte az egész országot érintette; volt aki ment, mert mennie kellett, és nem volt akinek valakije ne ment volna - Európa keleti periferiájába. Nemcsak hadifoglyok, katonák (hogy milyen körülmények közé, milyen jog alapján, most ne firtassuk), hanem civilek, asszonyok, gyerekek is.

A mindennapi életüket otthagyták, férfiak, fiúk, nők és leányok. Ment a férfi, ha elmúlt 17 éves és német nevű (nem német!), és ment a nő, az anya, ha elmúlt 18. (Csak a nagyon kicsi gyermekekkel hagyták otthon.) 1944. karácsonya után az 1944. december 22-én keltezett 0060. számú parancs alapján folyamatosan vitték őket - ajándékképpen -, hogy kint segítsék az újjáépítést.

Nem kell megnéznünk az "Idegen szavak és kifejezések szótárát", hogy tudjuk, érezzük, ebben az esetben deportálásról van szó. Egy olyan deportálásról, amelyről nem tudtunk, mert nem tudhattunk. Elborzadva hallottunk a náci lágerekről, olvastuk a túlélők visszaemlékezéseit. És akkor kiderül, hogy itt éltek, élnek közöttünk ismerősök, rokonok, szülők és nagyszülők, akik ugyanazt a poklot járták végig. Ma már tudjuk, nem volt lényegi különbség a "mengele-csoportok" és a szovjet lágerirányítók között. Erről beszélnek a túlélők. Ők, akik kétszeresen túlélők, hiszen szenvedésük nem ért véget szabadulásuk után sem. Az új rendszer megbélyegzettjeivé váltak, akiknek túl kellett élni a "felejtés börtönét" is, akiknek gyötrelmeiről beszélni sem szabadott.

Mindezekről nyújt rövid áttekintést Füzes Miklós cikke, amely a *Baranyai Helytörténetírás* 1990/I. számában jelent meg, Dél-dunántúliak a Szovjetunió munkatáboraiiban címmel. Az alábbiakban ebből emelnék ki figyelemfelkeltés céljából.

A közvélemény előtt először a Felső-Tisza vidékén bekövetkezett események váltak ismertté, majd csak jóval utána az ennél is nagyobb tömegeket, a magyarországi németeket érintő kataklizma. Valahogy úgy tűnik, hogy a többnyire az észak-keleti megyék magyarságát érintő események a sajtóban is nagyobb visszhangra találtak, pedig a dunántúliak is ugyanazokba a táborokba kerültek, ugyanaz a sors jutott nekik is osztályrészüln.

Az eseményeket az 1944. októberétől, a front áthaladásától kezdődő "hadi munkára" való igénybevétel indította el. A dolgok természetes rendje szerint ez egy-két napos vagy hetes háttországbeli munkát jelentett - több esetben váltásokkal

-, majd a résztvevőket hazaengedték. Nem így történt "Csonka-Beregben" és a környékén, ahol az igénybevettek nagy részét nem engedték haza, hanem hadifoglyoknak tekintették, és táborokba szállították őket. Egy részük munkatáborokba került, míg a többiek hadifoglytáborba.

Dél-Dunántúlon, ahová a front délről (a Dunán Apatinnál és Batinánál átlépve) érkezett, más címeken vették igénybe az embereket. Az 1944. karácsonya előtti napokban az 1941-től katonai szolgálatot teljesítő, de itthon tartózkodók részére szemlélet tartottak, majd őket a polgári hatóságok tudta nélkül elszállították. Sorsuk a "hadimunkásokéhoz" hasonlóan alakult.

Az igénybevétel harmadik módját a német nemzetiségű lakosság szervezett formában végrehajtott elszállítása jelentette. Dél-Dunántúlon ez képezte a legnagyobb tömegű mozgósítást, mintegy tízezer férfiről és nőről volt szó, akik 17-45, illetőleg 18-35 évesek voltak.

Járásonkénti mozgósítást a "hadrakelt hadsereg" 1944. december 22-én kelt 0060. számú parancsa alapján végezték el. A mozgósítási parancsban leírták a megjelenés helyét, idejét, a szükséges felszerelést és - a megjelenés elmulasztása esetére - a hadbíróóság útján történő felelősségre vonást. A gyakorlatban azt tekintették németnek, akinek német neve volt.

Az elvittek körét területi és időbeli tényezők is befolyásolták. A területit a frontnak az adott időben való vonala, illetőleg a megszállt terület kiterjedése jelentette. Dél-Dunántúlon 1944. december közepén Babócsa-Nagykorpád-Nagybajom-Marcali-Balaton déli partja-Siófok-Velence-Érd-Duna frontvonal volt a meghatározó. Az állóharcok idején is ez az állapot volt a jellemző.

Az időbeli tényezőt az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. december 21-22-én történt megalakulása és a fegyverszüneti egyezmény megkötése (1945. január 20.) jelentette. Az új magyar kormányzati szerveket ugyanis nem lehetett e kérdéssel megkerülni. Különösen nem, hogy a kormány is tudomást szerzett róla, és az ügy kapcsán a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok főparancsnokságával tárgyalásba bocsátkozott.

A tárgyalások végül is kevés eredményt hoztak. Az ügyet a főhadiszálláson (Moszkvában) döntötték el.

Az elszállítást teljes egészében a szovjet katonai parancsnokságok végezték, így erről írásos forrásunk nincs. Az eddig ismert interjúkból arra következtethetünk, hogy az elszállítás két útvonalon történt. Az észak-keleti megyékből Munkácsot és Szolyvát érintve kerültek Sary Sambor gyűjtőtáborába. A másik fővonal: Baja-Szeged-Temesvár-Déva-Brassó-Plojesti-Jassi (átrakóállomás)-Dnyepetrovszk-Rosztov-Donyec-medence. Közélebről *Szitalino, Sahti, Gorlovka* környékének szénbányái. Ide sorolhatjuk a Dél-Ukrajnában lévő *Krivoj Rog* vasércbányáit is. Ez a fővonal továbbvezetett a Kaukázusba, *Grosnij* környékére. Később innen sokan az Uralba kerültek, *Ufa*

körzetébe. A belső szállítások azonban nemcsak egyirányúak voltak. A délkeleti fővonal volt a legjobban igénybe vett. A megszállás menete is ennek a használatát indokolta.

Az egyik legnagyobb bizonytalanságra a létszám tisztázása ad okot. A sebtében készített előzetes nyilvántartások, majd az utólag készítették közös hibája, hogy nem állnak hiánytalanul rendelkezésre és hitelességükkel is gondok vannak.

Nem rendelkezünk semmiféle adattal sem a Szovjetunióban elhunytak számáról, holott az elbeszélések éppen ezen a ponton válnak leginkább tragikussá. Részadatok, becslésekkel történt számítások szerint mintegy 55-60 ezer főt, magyart és németet vittek el. A túlélők száma mintegy 25 ezer főt.

A helyi szervek - különösen a Dél-Dunántúlon - az igénybevétel igazi céljáról nem tudtak. Tekintve, hogy egységes eljárás sem alakult ki, az érintettek sorsa igen változatosan alakult. Sokan a megtévesztések hatására nem szerelték fel magukat kielégítően, nem vittek magukkal megfelelő mennyiségű élelmiszert, ruhát, takarót, ami sokuknak az életébe is került.

Egyes helyi vezetők ugyan sikerrel védték meg a lakosaikat, de a létszámgigények kielégítése ilyen esetben máshol, lehet hogy a szomszéd faluban történt meg.

Mindezt titokban, cinikusan hajtották végre mindkét oldalon. Cinizmussal a magyar hatóságok is vádolhatók már a kezdetektől fogva. A nyilvánvaló jogtalanság ellenére is igyekeztek jogi formula alá vonni az ügyet, majd a későbbiek folyamán úgy viselkedtek, mintha az egész dolog meg sem történt volna. Amikor ugyanis a túlélők hazaérkeztek, akkor már nem tekintették őket hadifogolyoknak, nem részesültek hadigondozásban. Az elfelejtés különösen a Szovjetunióban elhunytakat érintette, még neveik sem maradtak fenn.

A leggyakrabban feltett és máig hivatalosan megválaszolatlan kérdés amit az érintettek és hozzátartozóik feltesznek, hogy minek kell őket tekinteni. Úgy vélem, a leghelyesebb, ha valamennyiüket, az elhunytakat és a túlélőket áldozatnak tekintjük, ugyanúgy, mint a második világháború többi résztvevőjét. A túlélők is áldozatok, mert testben és lélekben is károsodtak, amit a napjainkban zajló utólagos rehabilitáció is legfeljebb csak enyhíteni tud, emlékét azonban nem tudja kitörölni soha.

Albert Gábor:

S a Hókirály nem olvadt el...

- Wallenstein és Gusztáv Adolf hadászati forradalma -

A XVII. századig Európában ismeretlen az *állandó zsoldosereg* intézménye. Ez a legfőbb oka például annak, hogy a török ellenállás nélkül sétál be Európába. Az 50-60 ezer fős török sereggel szemben - alkalmilag szervezett zsoldosokat is foglalkoztató - 5-10 ezer fős európai seregek állnak.

Mi jellemzi ezeket az európai zsoldoshadakat? Kialakulásuk a XIV. századi Itáliára vezethető vissza. A fejedelmek egymás elleni harcaikban zsoldosvezéreket, *condottieriket* fogadtak fel. A condottierik vezette zsoldoshadak hódító útja a 30 éves háborúig tartott. Ezek az itáliai hadak a zsoldoseregek első nemzedékei. A XV. században a *svájci zsoldosok*, majd a *spanyol terció* lesz a leghíresebb; az utolsó nemzedéket a német *landschnechtek* képviselik.

A zsoldoshadak első válságjelei a XVII. század elején, a 30 éves háborúban már megmutatkoznak. Az első összeurópai háború a régi és az új rend első összecsapása. Ez jelentkezik a hadászat terén is. A híres spanyol terció először marad alul a franciákkal szemben, az osztrák landschnechtek tönkrevetik a fejletlenebb német és dán zsoldoseregeket, majd ugyanez az osztrák zsoldoshad is fejet hajt a fejlettebb svéddekkel szemben.

Itt kell szólnunk a kor két legtehetségesebb hadvezéréről, Wallensteinről és Gusztáv Adolfról.

Wallenstein cseh protestáns nemes, aki - katolikus hitre térve - karrierjét II. Ferdinánd császár zsoldosvezéréként éri el. A cseh felkelés leverése után Friedland hercegségét kapja meg a császártól. Wallenstein korán felismeri Németország széttagozottságát. Elhatározza, hogy Habsburg jogar alatt egyesíti a német fejedelemségeket.

Wallenstein

Wallenstein "sikerlavinája" a protestáns és katolikus német fejedelemségek legyőzésével indul, majd IV. Keresztély dán seregei teszik le előtte a fegyvert. 1627-ben Schleswig-Holsteint és a Jylland-félszigetet szerzi meg. (Az osztrák Habsburgok soha nem álltak ilyen közel a német egység megvalósításához.) Már az egész Baltikum a lába előtt hever, 1629-ben a dánokkal megkötö a lübecki szerződést, amikor a német fejedelmek, a

Gusztáv Adolf

dánok, a franciák és a svédek összefognak Wallenstein ellen. A francia diplomácia hatására Gusztáv Adolf, a Hókirály megjelenik az európai porondon, hogy ne csak a Baltikumot szerezzék vissza a cseh nemestől, de svéd vezetéssel egyesítse a protestáns német fejedelmeket. Az eredményt ismerjük, a Hókirály "nem olvadt el" Közép-Európában, és 1632-ben a lützeni csatában legyőzi Wallenstein.

Mi a svéd hadsereg győzelmének titka? Miben különbözik az osztrák seregektől?

Wallenstein korának legjobb katonáit tudta összefogni. Újítása abban állt, hogy bevezette az egységes parancsnoki irányítást. Ő korának legracionálisabban gondolkodó stratégája. Bukásának fő oka abban keresendő, hogy egy átmeneti korban él, amikor a zsoldos seregek nimbusza már leáldozik, az állandó hadsereg felállítása pedig épp csak elkezdődik.

És ebben más Gusztáv Adolf serege: ő hozza létre az első állandó hadsereget Európában. Ez már nemzeti hadsereg, svéd szabad parasztokból áll. A Hókirály serege nem dinasztikus érdekekért harcol, mint Wallensteiné, hanem a svéd nemzeti érdekekért. Gusztáv Adolf katonai reformja abból áll, hogy a gyalogsági és tüzérségi fegyvernemet elválasztja egymástól, önálló csapatnemmé teszi. A svéd gyalogság és lovasság együttműködése is az ő érdeme.

A svéd hatalom "meteorszerű felemelkedése" Gusztáv Adolf uralkodása idején indul el. A 30 éves háborúban a svéd hadsereg 72 ezer főből áll, melynek felét szabad parasztok alkotják. Wallenstein ellen mintegy 40 ezer fős hadsereget állít ki.

Wallenstein és Gusztáv Adolf hadászati újításai példaképpül szolgálnak Európának. A franciák már a XVII. században megvalósítják az állandó nemzeti hadsereget, melyet a poroszok fejlesztenek tökéletessé a XVIII. században. Hogy mennyire fontos a XVII. században az állandó hadsereg felállítása, azt bizonyítják a török kiűzésére írt hadtudományi munkák.

A hadügy fejlesztése a XVII-XVIII. században alapvető követelmény a nagyhatalmi státusz megtartásához, amit bizonyít a korszak egyik definíciója, mely szerint a XVIII. század az állandó zsoldoshadsereggel megvívott dinasztikus háborúk kora.

Molnár Terézia:

Kemenespálfa demográfiai viszonyai

- XVIII. század vége, XIX. század eleje -

Adalékok a település történetéhez

Kemenespálfa Vas megyei község. A *Kemenesalja* déli részén alakult ki két, hajdan önálló településből, *Martonfából* és *Pálfából*. A két önálló település létét térképészeti adatok támasztják alá. Első térképi ábrázolása II. József uralkodásának időszakához kötődik. Az ő rendeletére készül el az ún. "*Josephinische Aufnahme*", Magyarország első katonai felmérése (1784). A falu neve szempontjából érdekes az 1871-es térképi ábrázolása, amely valószínűleg az 1869-ben megkezdődött monarchiabeli 3. katonai felmérés része. A két falu Martonfa és Pálfa néven világosan felismerhető. A *kemenes* szó használata a szlávok közvetítésével a görög nyelvből került hozzánk, jelentése: *kavicsos*. Ellentétben azonban az északi kemenes előnevű községekkel, ahol a földterület nagyobb része valóban kavicsos, nálunk az ún. cseri talaj kiváló. A két falut valószínűleg 1872-ben olvasztották egybe és kapták a "kemenes" előtagot.

Martonfalva és Pálfa egyik részét a XIV. sz. közepétől 1705-ig a szépmúltú *Martonfalvy-család* bírta, amelyből kiemelkedik Martonfalvy Imre, enyingi Török Bálint íródeákja. Legjelentősebb műve *Naplótöredéke* (1555) és *Emlékirata* (1585).

A falu lakosságára vonatkozóan *Fényes Elek* a következőket közli 1836-ban: "Martonfa: magyar falu, 125 katolikus, 32 evangélikus, 17 zsidó lakos, földesúr: többen, Pálfa: magyar falu Jánosháza mellett, 171 katolikus, 246 evangélikus lakos. Evangélikus templom. Határja sok helyt mocsáros. Földesúr: Nagy, Takács."

Kemenespálfáról, mint a *bobai gyülekezet filiájáról* 1695-ben történik említés, mégpedig Jánosházával együtt a következő módon: "*Janoshazaiensis et Palfalva*" - valószínű tehát, hogy Jánosházának volt a filiája. Ezt megerősíti a kemenesaljai és győri esperesek által készített hivatalos kimutatás 1725-ből. A latin egyházi felsorolásban a vas megyei gyülekezetek között áll. "43. *Eccl. Janoshazaiensis per Plebanum occupata, cum filiali Pálfa*" (azaz a jánosházi gyülekezet, plébános által elfoglalva, Pálfa filiával, a hozzátartozó gyülekezeti fiók résszel).

A kutatási módszer és alkalmazása

Kemenespálfa történetére vonatkozóan a levéltári anyag elég szegényes. Ezért kezdtem el foglalkozni az egyházi anyakönyvekkel, mint eddig ki nem aknázott forrásokkal.

A történeti demográfia a népesedési viszonyokat kölcsönhatásban és fejlődésben vizsgálja. A rendszeres statisztikai felvételek (1869) előtti időszakban e kérdések tanulmányozásához alapvető forrást az egyházi anyakönyvek adnak. A valós eredmények elérése érdekében igen lényeges az anyakönyvek forrásértékének tisztázása. A házasságkötési, keresztelési és halotti anyakönyvek nem egyforma forrásértéket képviselnek.

A hagyomány szerint mindkét település *evangélikus hitre* tért, majd fokozatosan Martonfalván tért nyert a *katolicizmus*. Sem az evangélikus, sem a római katolikus felekezetnek nem alakult ki önálló egyháza. Az evangélikus anyakönyvek Bobán 1783-tól maradtak fenn, a római katolikus anyakönyvezés Jánosházán 1730-tól vált pontosabbá. Tehát főbb jellemzői: egyrészt a felekezeti megosztottság, másrészt a filia jelleg. Mennyire jelentettek ezek hátrányt a munka során? Az első gyakorlatilag kiküszöbölhető, ha a vizsgálatot a környező településekre is kiterjesztjük. Ez megvalósíthatónak bizonyult, hisz az evangélikus anyakönyveket Bobán, a katolikusokat pedig Jánosházán megtaláltam.

Komolyabb nehézségeket okozott a filia jelleg, hiszen az anyakönyvezés ismert pontatlanságai még erősebben jelentkeznek a távolsági okokkal magyarázhatóan (pl. keresztelési adatoknál, amikor a gyermek előbb meghal, minthogy megkeresztelnék, így a bejegyzés róla az anyakönyvben elmarad).

Az egyik fő kérdés tehát az, hogy érdemes-e, illetve lehet-e foglalkozni a demográfiai viszonyok elemzésével ilyen körülmények között, főként a filia jellegre gondolva. Szeretném, ha sikerülne bizonyítani, hogy érdemes a filiákkal is foglalkozni, nem elveszett területek a kutatás számára, s a demográfiai viszonyok elemzéséhez fontos adalékot szolgáltathatnak.

A kutatási módszer *Michel Fleury* és *Louis Henry* által kidolgozott szisztémára támaszkodik. Első kézikönyvük 1956-ban jelent meg, majd bővített kiadását 1965-ben adták ki.

Magyarországon először *Kováts Zoltán* alkalmazta a csurgói jobbágycsaládok demográfiai körülményeinek vizsgálatánál. Ő nevezte el *családrekonstrukciós módszernek*.

A munka első lépése: az anyakönyvekből alapcédulákra kerülnek a név teljes feltüntetésével a kigyűjtött házasságkötési, keresztelési és halálozási adatok. Ezután következik a nem név szerinti (nem nominatív) feldolgozás. Megállapítjuk, hányan kötöttek házasságot, születtek és haltak meg évenként, milyen családi állapotúak voltak, hova valók és hány évesek voltak a házasulók, milyen volt a nemek aránya az újszülöttek között, mennyi idős korukban és milyen okból haltak meg a férfiak és nők. Érdekes lehet a házasságkötések, a születések és halálozások havi ingadozása is.

A nominatív feldolgozás az anyakönyvi bejegyzéseknek a családi és személynév alapján végzett csoportosítása. Az egy családra vonatkozó adatokat

egy családlapra gyűjtjük össze. Feltétlenül szerepelniük kell a következő adatoknak: az apa és anya házasságkötésének időpontja, az anya születésének, gyermekeik születésének és a házasság megszűnésének időpontja. A családlapon meghatározzuk, hogy a gyermekek az anya hány éves korában születtek, és hány hónap telt el a házasságkötés és az első, valamint az azt követő szülések között. Végezetül pedig a munkatáblák összeállítása következik.

A családrekonstrukciós módszerrel kiszámíthatjuk a legfinomabb demográfiai mutatókat (pl. az anyák életkora szerinti születési arányszámokat, a szülések közötti átlagos intervallumokat stb.). Ezért nevezik a családrekonstrukciót a "történeti demográfia királyi útjának", szemben az egyszerűbb módszerekkel, amelyeknek segítségével csupán jóval durvább képet kaphatunk a népesedési folyamatokról. A családrekonstrukciónak a hátránya viszont az a tény, hogy egy-egy település adataiból nem következtethetünk az országos demográfiai folyamatokra.

A családi ívek összeállítása szempontjából igen fontos a házasságkötéssel kapcsolatos adatok megléte. Itt a legnagyobb gondot az jelentette, hogy nem jegyzik pontosan a házasságra lépők korát. Ezt úgy hidalhatjuk át, hogy vagy a halálozáskor jelzett élettartamból következtethetünk vissza, vagy a kereszteleési anyakönyvből próbáljuk meg kikeresni.

A kereszteleési anyakönyveket gondosan vezették. Pl. az evangélikus anyakönyv 1820-tól már a következő részletességgel tárgyalja a kereszteleésre vonatkozó adatokat: a születés napja, a kereszteleés napja, a szülők-keresztszülők nevei, a kereszteleést végző lelkész neve. A születés és a kereszteleés között az esetek 90-95%-ban 1-2 nap telt el, így a születés időpontjának és a kereszteleés időpontjának eltérése a statisztikai feldolgozás szempontjából elhanyagolható.

A halotti anyakönyvekben az elhalálozott korára vonatkozó utalás általában szerepel, de gyakran a ténylegesnél többnek tünteti fel. Tartalmazza még az anyakönyv a temetés helyét, napját, a szertartást végző pap nevét, a szentséggel való ellátást. 1837-től jelentkezik a katolikus anyakönyvben az elhalálozott polgári sorsára vonatkozó bejegyzés. Az evangélikusoknál már 1820-tól, a katolikusoknál csak 1852-től tüntették fel a halálozás okát.

Általánosan jellemző, hogy a felekezeti megoszlást tekintve az evangélikusok vezetnek pontosabban az anyakönyveket. A XIX. századi anyakönyvek már sokkal részletesebbek, több adatot tartalmaznak, ezért megbízhatóbbak.

(A szerző - 1990-es helyi TDK-n I. helyezést elért -
dolgozatának összefoglalása.)

Téka

ERDÉLYI REFORMÁTUS TEMPLOMOK ÉS TORNYOK

(Transylvania képeskönyvek)

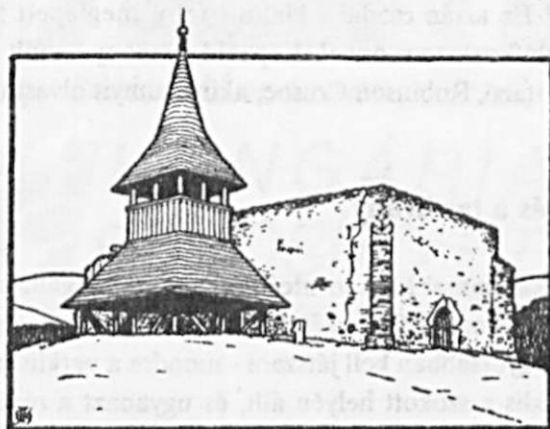
Makkai Sándor, a nagy hírnű erdélyi református püspök és író azzal bírta meg *Debreczeni László* építész 1928 hűvös tavaszán, hogy rajzolja le és mérje föl az egyházkerület lebontására kerülő templomait, a haranglábakat, cintermeket, szószékeket és menyezetfestményeket, a temetők fejfáit.

Debreczeni László a nagyrészt pusztulásnak indult és arra kárhóztatott történelmi emlékek szent földjét jószereivel gyalogosan járta be, Szilágy és Hunyad megyétől Marosvécsig, de Kalotaszeget és a mezőségi dombok eldugott falvait is. Sorra vázlatkönyvébe kerültek a fatornyok és fedélszerkezetek, ajtók, ablakok, cinteremkapuk, portikusok. Lerajzolta a karzatok, padok és szószékek díszítményeit, az Úr asztalára való edényeket, hímzéseket, varottasokat.

Nem egészen kétéves, tavasztól késő őszig tartó szakadatlan munka gyümölcseként született meg az "Erdélyi református templomok és tornyok" kincsestára. Ezt a "számadáskönyvet" "Kőrösi Csoma Sándor léleklángjával és szívósságával" (Kelemen Lajos) rajzolta és írta, felmutatva az erdélyi múlt megtörtetésére ítélt tárgyi emlékeit az akkori Európának, és az eltelt kerek 60 esztendő szakadozó ködfüggönyén át a mának.

Bálint István János

(A könyv megvásárolható a Hallgatói Irodában.)

A-MEZŐUJLAKI · ROMTEMPLOM · 23

Anekdota kincs

Parlamenti ékesszólás

*Newton*nak tudományos munkássága elismeréséül a lord címet adományozták. Huszonhat esztendőn át unatkozott a lordok házában ülésén. A nagy tudós mindössze egyszer kért szót:

- Uraim - fordult ünnepélyesen az ülés résztvevőjéhez -, ha nincs kifogásuk ellene, azt kérném, hogy csukják be az ablakot. Nagy a huzat, félek, hogy megnáthásodom.

Kölcsönös kedveskedés

Egy angol arisztokrata nő így szólt *Bernard Shaw*-hoz:

- Ha az ön felesége lennék, mérget kevernék a kávéjába.

- Ha az ön férje lennék - válaszolta *Shaw* -, abban a pillanatban meginnám a kávé.

Régi ismerősök

Enrico Caruso, híres olasz énekes Amerikában turnézott. Útközben elromlott a kocsija. Amíg a sofőr a javítással bajlódott, *Caruso* bement az egyik farmerhez:

- *Caruso* vagyok - mutatkozott be.

- Én istenem! Ez aztán csoda! - kiáltott fel a meglepett farmer. - Sohasem gondoltam, hogy találkozhatom önnel. Képzeld, asszony - szólt a feleségéhez - itt áll előttünk a nagy utazó, *Robinson Crusoe*, akiről annyit olvastunk.

A mester és a tanítvány

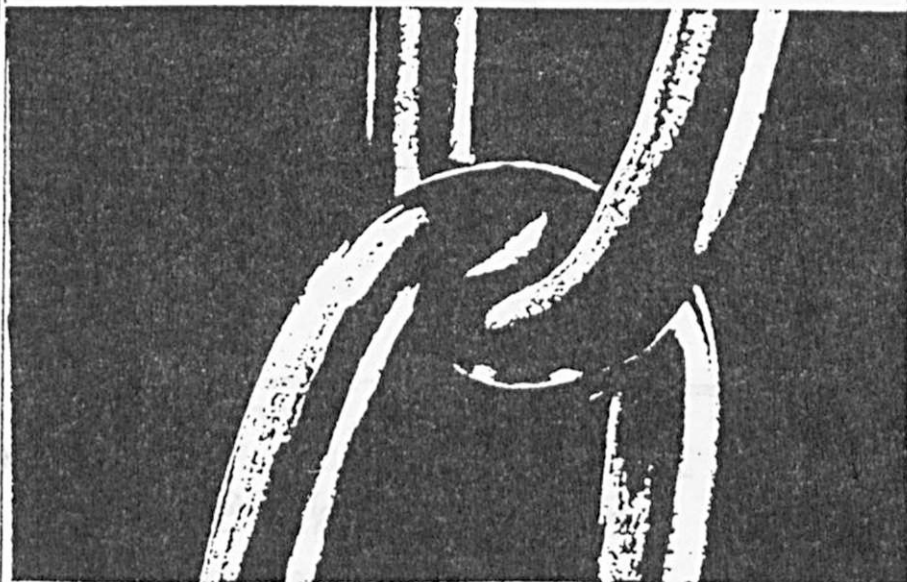
Puccini egy alkalommal *Milano* utcáin sétált, és megállt egy verklis mellett, aki egy részletet játszott operájából, a *Bohémélet*ből.

- Ezt egy kicsit gyorsabban kell játszani - mondta a verklisnek.

Másnap a verklis a szokott helyén állt, és ugyanazt a részletet játszotta. De verklijén a következő feliratú tábla díszelgett: "*Puccini tanítványa*".

**HA MINDEN KÖTÉL
SZAKAD ...**

egy biztos láncszem marad.

**HUNGÁRIA
BIZTOSÍTÓ RT**

FÉNYMÁSOLÁS:

1 oldalas: 2 oldalas:

A/4 3 Ft 6 Ft

A/3 5 Ft 10 Ft

[®] **PROCONTROL**
ELECTRONICS LTD.

AMERIKAI-MAGYAR VEGYESVÁLLALAT

6720 Szeged Széchenyi tér 8.

támogatásával

A HALLGATÓI IRODÁBAN